

Janusz Górecki

Bukowina jako wielokulturowa przestrzeń – w przeszłości i współcześnie

1. Wstęp

Szwajcaria Wschodu”, „Europa w miniaturze” to niektóre z popularnych określeń Bukowiny, mające podkreślić specyficzne, wielokulturowe oblicze tego regionu. Dla przedstawicieli różnych narodowości zamieszkujących Bukowinę i traktujących ją jako wspólną ojczyznę regionalną, tolerancja nigdy nie była tylko encyklopedycznym hasłem, lecz normalnością, która przejawiała się w codziennych kontaktach z sąsiadami. Bukowiny nie ominęły w przeszłości konflikty dotyczące jej przynależności państwowej czy chociażby dominacji poszczególnych narodowości w życiu politycznym i gospodarczym regionu. Nigdy jednak spory te nie przesłoniły ponadnarodowościowego systemu wartości cechującego tę krainę.

Niewątpliwie pierwsza i druga wojna światowa oraz późniejsze kilkadziesiąt lat odmieniły region pod względem składu narodowościowego, ale czy „*Dawna Bukowina zniknęła*”¹ – jak pisze Norman Davies w swym dziele *Europa? Czerniowce* (niem. Czernowitz, rum. Cernăuți, ros. Chernovtsy, ukr. Chernivtsi) – leżącą nad Prutem stolicę regionu podczas panowania Austro-Węgier (1774-1918) nazywa Davies „*bezbarwną zapadłą ukraińską prowincją*”², co według niego jest skutkiem ponad pięćdziesięciu lat sowieckiej *urawniłowki*. Michael Ignatieff pisał w 1990 r. po pobycie w Czerniowcach: „*Stare domy wciąż jeszcze są pomalowane na żółto – w austriackim odcieniu żółtka, na przemian z groszkową zielenią carskiej Rosji. Ale dawny tygiel Bukowiny już nie istnieje (...). Szaleńcza, barwna, krwiożercza różnorodność (...) ustąpiła miejsca jednorodności podporządkowanych Stalinowi Czerniowców. Targ na miejskim rynku, gdzie «w wonnych oparach czosnku» Żydzi, Ormianie, przybysze z Lipovej i Niemcy targowali się o owcze skóry, ostry ser, charę i tytoń, o olej do smażenia i brykiety z krowiego łajna, jest dziś wybetonowanym placem defilad, nad którym zawieszono gigantyczny portret Lenina. Kosmopolityczny świat pogranicza Austro-Węgier i carskiej Rosji przekształcono w «gigantyczny przytułek dla ubogich». Ale przyjdzie dzień w którym runą także mury tego przytułku*”³.

Czy powyższe tezy N. Daviesa i wnioski M. Ignatieffa są w pełni uzasadnione? W niniejszym artykule autor pragnie przedstawić szkic obecnej sytuacji na Bukowinie w zakresie zróżnicowania etnicznego i kulturowego, ze szczególnym uwzględnieniem religii oraz porównać stan dzisiejszy z okresem, gdy opisywany region znajdował się pod panowaniem austriackim.

2. Podstawowe pojęcia

Podstawowym pojęciem pojawiającym się w dalszych rozważaniach jest „pogranicze”. Terminem tym zwykło się w dosłownym i potocznym znaczeniu nazywać terytorium znajdujące się między dwoma obszarami państwowymi lub regionalnymi⁴, „gdzie zachodzą specyficzne procesy społeczno-kulturowe wynikające z bliskości przestrzennej”⁵. W licznych pracach dotyczących pogranicza podkreśla się jego wiele znaczeń i typów⁶. „Pojęcie pogranicza różnie bywa rozumiane i definiowane w poszczególnych dyscyplinach naukowych (...). Dostyć powszechnie przyjęte jest rozróżnianie pogranicza etnograficznego (kulturowego) i pogranicza etniczno-narodowego”⁷, które stanowi obszar wzajemnych kontaktów różnych zbiorowości etnicznych. A. Sadowski wyróżnił trzy aspekty pogranicza (subdyscypliny zajmującej się omawianym pojęciem):

- pogranicze jako obszar znajdujący się przy granicy lub daleko od centrum (aspekt przestrzenny),
- usytuowany w przestrzeni kontakt społeczno-kulturowy między dwoma lub więcej narodami lub grupami etnicznymi (aspekt społeczno-kulturowy),
- miejsce kształtowania się nowego człowieka i jego kultury (aspekt osobowościowo-kulturowy)⁸.

Wyróżnienie tych trzech aspektów jest przydatne, chociaż należy zaznaczyć, że wzajemnie się przenikają. Nie wyczerpują też złożoności relacji międzygrupowych i międzykulturowych, jakie zachodzą na pograniczu, zwłaszcza etniczno-narodowym. G. Babiński poszerza powyższą analizę, wyróżniając następujące wymiary pogranicza: geograficzny, historyczny, etniczny, społeczny oraz kulturowy, szczególnie ważny w rozważaniach dotyczących pograniczy etniczno-narodowych⁹.

W dalszych rozważaniach dotyczących kulturowej złożoności pogranicza, podstawowym terminem jest też „wielokulturowość”. Występuje on w dwóch znaczeniach: jako kategoria analityczna oraz jako ideologia. Wielokulturowość jako kategoria analityczna dotyczy sytuacji, gdy tę samą przestrzeń zajmują grupy społeczne o odmiennym języku, religii, systemie wartości itp., które postrzegają wzajemną odmienną i akceptują ją¹⁰. Jednym z ważnych aspektów wielokulturowości jest zatem zróżnicowanie religijne mieszkańców danego terytorium. Na obszarze Bukowiny wiąże się ono niewątpliwie z podziałem etnicznym regionu. Przyjmując typologię zaproponowaną przez G. Babińskiego¹¹ można określić Bukowinę jako pogranicze, gdzie „w kontakty wchodzi zbiorowości heterogeniczne religijnie, przy czym niektóre religie mogą być wspólne, a inne odmienne”¹².

Przyjmując założenie, iż „odrębność narodowa jest przede wszystkim odrębnością kulturową”¹³, Bukowina stanowi „wielokulturową przestrzeń”¹⁴, które to określenie, doskonale oddaje istotę regionu.

3. Położenie Bukowiny i zarys historyczny

Bukowina jest regionem geograficzno-historycznym, położonym między Karpatami, a środkowym Dniestrem. Stanowi fragment Mołdawii – innej krainy historycznej, zajmując jej północno-zachodni kraniec. Nazwa „bukowina” zaczęła pojawiać się w różnych źródłach w XIV w., jako określenie obszarów leśnych nad rzeką Seret. Uważa się, że pochodzi ona od lasów bukowych pokrywających w przeszłości całą krainę, ograniczoną niegdyś do obszaru między Dniestrem i Prutem¹⁵. *„Rzeczownik «bukowina» był używany w średniowieczu, kiedy cerkiewno-słowiański był językiem liturgii w cerkwiach prawosławnych. W tym języku powstawały także wszystkie dokumenty kancelaryjne. Oznaczał «las bukowy» i w tym znaczeniu można go znaleźć w dokumentach średniowiecznych, jako nazwę własną lasów bukowych w różnych regionach i okręgach Mołdawii, Oltenii, Banatu i Wołoszczyzny, na całym obszarze byłej Dacji”*¹⁶. W ciągu kilku kolejnych wieków nazwa „bukowina” powoli zanikła w świadomości Mołdawian. Było to być może skutkiem postępującej marginalizacji omawianego obszaru, który z centrum państwa mołdawskiego ze stolicą w Suczawie (od 1375 r.), po przeniesieniu stolicy do Jass w 1565 r., stał się jego peryferiami. Bukowina pojawia się ponownie w dokumentach po zajęciu jej przez Austrię w 1774 r. Panowanie austriackie trwało do 1918 r. i utrwaliło nazwę krainy w świadomości jej mieszkańców. Początkowo region był podporządkowany administracyjnie Galicji, jednak w 1849 r. uzyskał autonomię, jako samodzielny kraj koronny ze stolicą w Czerniowcach. W celu gospodarczego wykorzystania zasobów regionu władze austriackie prowadziły szeroko zakrojoną akcję kolonizacyjną, stwarzając osadnikom dogodne warunki. Tym sposobem, na Bukowinę przybyły liczne rzesze przedstawicieli różnych narodowości. Słusznym jest twierdzenie, iż *„duch wielonarodowościowej C.K. Monarchii sprzyjał tworzeniu się na Bukowinie «małej Europy»”*¹⁷. Między 1918 a 1940 r. omawiany obszar stanowił prowincję rumuńską. W 1940 r. północną część Bukowiny zajęli ZSRR, wcielając ją do Ukraińskiej SRR. Po zakończeniu działań wojennych w 1945 r., podział regionu na część północną (ukraińską) i południową (rumuńską) stał się faktem. Historyczny obszar Bukowiny to 10422 km². Uwzględniając dzisiejszy podział administracyjny, należało by w przybliżeniu Bukowinę północną utożsamiać z ukraińskim obwodem czerniowieckim, a Bukowinę południową z rumuńskim okręgiem Suczawa.

4. Zróźnicowanie narodowościowe regionu

Według spisu ludności dokonanego przez rosyjskiego feldmarszałka Rumiancewa niedługo przed przyłączeniem Bukowiny do Austrii w 1774 r., liczba mieszkańców

regionu wynosiła niecałe 85 tys. osób. Ponad połowę stanowili Rumuni, ok. jedną trzecią Rusini (w tym Hucułowie). Należy zaznaczyć, że nazwą „Rusini” określano wówczas ludność ukraińską. Nazwa „Ukraińcy” pojawiła się dopiero na początku XX w.¹⁸ Szacunkowe dane z początków panowania austriackiego na Bukowinie wskazują, że zamieszkiwało ją ok. 75 tys. osób, co daje mniej więcej 7 osób na km². Po kilkunastu latach podobny szacunek wykazał od 120 tys. do 150 tys. mieszkańców¹⁹. Wzrost liczby ludności był głównie skutkiem austriackiej polityki kolonizacyjnej, mającej zapewnić rozwój gospodarczy Bukowiny. Początkowo większą część imigrantów stanowili chłopci z Galicji, później rozpoczął się planowy napływ Niemców, Węgrów i Lipowan (Rosjan staroobrzedowców). Ostatni austriacki spis powszechny z 1910 r. wykazał, że na Bukowinie mieszkało 800,1 tys. osób (tab. 1). Powierzchnia regionu wynosiła 10422 km², więc na 1 km² przypadło ok. 77 osób²⁰.

Bukowina już za czasów mołdawskich była krainą wielonarodowościową. Taki stan utrzymywał się również podczas panowania austriackiego. W 1910 r., region zamieszkiwały następujące narodowości: Ukraińcy, Rumuni, Żydzi, Niemcy, Polacy, Węgrzy, Lipowanie (Rosjanie), Czesi, Słowacy, Ormianie, Cyganie i przedstawiciele innych narodowości, nie uwzględnionych w statystyce ze względu na małą liczebność. „*Aktywną rolę w życiu publicznym i politycznym odgrywało tylko pięć pierwszych z wymienionych narodowości*”²¹. Stolicę regionu – Czerniowce, zamieszkiwało w 1910 r. 85,4 tys. mieszkańców²², z czego 33,3% stanowili Żydzi, 18% Polacy, 17,8% Ukraińcy, 15,8% Rumuni, 14,9% Niemcy i 0,16% przedstawiciele innych narodowości (ryc. 1).

Według danych z rumuńskiego spisu powszechnego z 2002 r., południową część Bukowiny, którą stanowi w przybliżeniu okręg Suczawa (8553,5 km²), zamieszkuje 688,4 tys. mieszkańców²³. Część północna, utożsamiana ogólnie z obwodem czerniowieckim (8097 km²), jest zamieszкана – według ukraińskiego spisu z 2001 r. – przez 922,8 tys. mieszkańców²⁴. Łącznie, na terytorium tych dwóch jednostek administracyjnych mieszka nieco ponad 1,6 mln ludzi. Daje to średnio 97 osób/km². Średnia gęstość zaludnienia obwodu czerniowieckiego wynosi 114 osób/km², a okręgu Suczawa 80 osób/km². Najslabiej zaludnione są górskie partie regionu, gdzie gęstość zaludnienia spada do ok. 20-40 osób/km². Największymi miastami na Bukowinie, stanowiącymi centra administracyjne, gospodarcze i kulturalne regionu, są Czerniowce na Ukrainie (240,6 tys. mieszkańców w 2001 r.) i Suczawa (ok. 120 tys. mieszkańców) w Rumunii. Większość ludności Bukowiny mieszka na wsi, w okręgu Suczawa jest to 64% ogółu ludności. W ciągu kilku ostatnich lat ludność obwodu czerniowieckiego zmniejszyła się z 922,8 tys. w 2001 r. do 919,3 tys. w 2004 r. a prognozowana liczba mieszkańców obwodu w 2005 r. to 888,5 tys. osób²⁵. W 2001 r. Ukraińcy stanowili 75% mieszkańców obwodu czerniowieckiego (ryc. 2), w 1989 r. 70,8%, Rumuni 12,5% (10,7% w 1989 r.), Mołdawianie 7,3% (9%), Rosjanie 4,1% (6,7%), Polacy 0,4% (0,5%), Białorusini 0,2% (0,3%), Żydzi 0,2% (1,8%), inni 0,4% (0,2%). Liczba mieszkańców Czerniowiec spadła z 257,0 tys. w 1989 r. do 240,6 tys. w 2001 r. i 227,9 tys. w 2004 r. Zdecydowaną większość

Tab. 1.
Statystyka narodowościowa Bukowiny

Narodowość	Liczba ludności											
	1880 ^a		1890 ^a		1900 ^a		1910 ^a		1930 ^b		2001/2002 ^c	
	w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%	tys.	%
Rumuni	190,0	33,3	207,6	32,1	228,6	31,2	268,2	33,5	380,0	44,6	844,8 ^d	52,6
Ukraińcy ^e	232,2	40,6	262,6	40,6	294,2	40,3	305,4	38,2	236,0	27,7	697,6	43,4
Żydzi	67,4	11,8	82,8	12,8	96,2	13,2	102,9	12,9	92,0	10,8	1,5	0,1
Niemcy	41,3	7,2	50,7	7,8	63,3	8,7	64,9	8,1	76,0	8,9	1,8 ^f	0,1
Polacy	23,9	4,2	29,8	4,6	33,2	4,6	43,4	5,4	31,0	3,6	6,0	0,4
Węgrzy	9,9	1,7	8,1	1,3	9,5	1,3	10,4	1,3	12,0	1,4	0,4	0,0
Rosjanie ^g	3,3	0,6	3,2	0,5	3,5	0,5	3,2	0,4	8,0	0,9	40,0	2,5
inni	3,3	0,6	1,8	0,3	1,4	0,2	1,7	0,2	18,0	2,1	15,3	0,9
razem	571,3	100,0	646,6	100	730,0	100	800,1	100	853,0	100	1607,4	100

^a dane za: E. Biedrzycki, *op. cit.*, s. 207;

^b rumuński spis powszechny z 1930 r.;

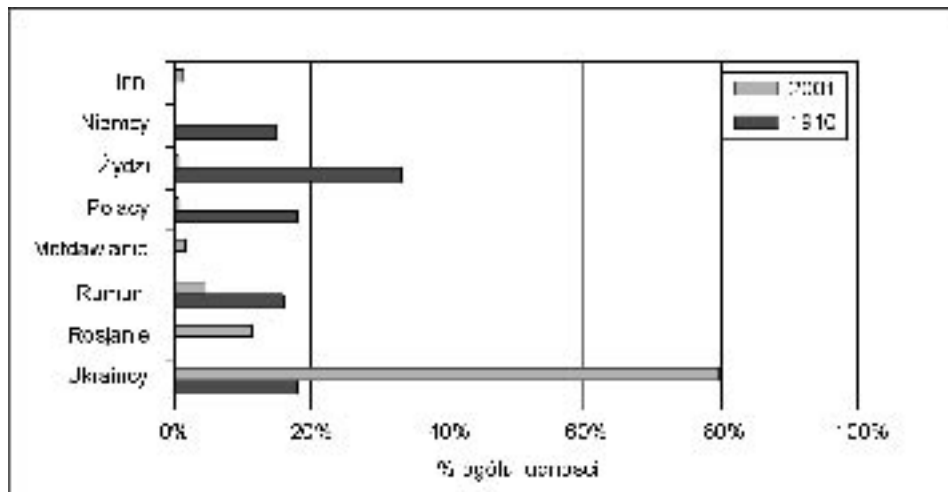
^c spis ukraiński z 2001 r. i rumuński z 2002 r., dane dla obwodu czerniowieckiego i okręgu Suczawa;

^d łącznie z Mołdowianami;

^e w spisach z lat 1880-1910 określani jako Rusini;

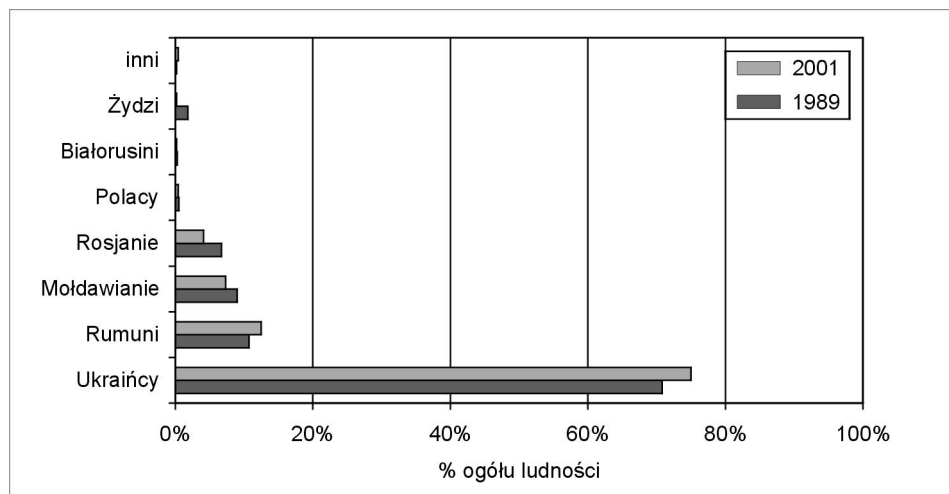
^f tylko w okręgu Suczawa;

^g łącznie z Lipowanami (starobrzędowcami).

Ryc. 1.
Statystyka narodowościowa Czerniowiec w 1910 i 2001 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: E. Biedrzycki, *op. cit.*, s. 207 oraz danych Państwowego Komitetu Statystycznego Ukrainy

Ryc. 2.
Skład narodowościowy obwodu czerniowieckiego w 1989 i 2001 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Państwowego Komitetu Statystycznego Ukrainy

mieszkańców Czerniowiec stanowią Ukraińcy (79,8%), dużą grupą mieszkańców miasta są też Rosjanie (11,3%), Rumuni (4,5%), Mołdawianie (1,6%), Polacy (0,6%, ok. 1400 osób), Żydzi (0,6%) i inni (1,2%) (ryc. 1). Według danych z 2002 r., 96,3% mieszkańców południowej części Bukowiny stanowią Rumuni, 1,3% Cyganie, 1,2% Ukraińcy, 0,4% Polacy, 0,4% Lipowanie (Rosjanie), 0,3% Niemcy oraz 0,1% przedstawiciele innych narodowości.

4.1. Ukraińcy

Ukraińcy (dawniej nazywani Rusinami) są wraz z Rumunami ludnością autochtoniczną Bukowiny. Stanowili zawsze większość w północnej części regionu. Za czasów przynależności Bukowiny do monarchii austro-węgierskiej, do spisu w 1880 r., znajdowali się na drugim miejscu w regionie (za Rumunami) pod względem liczebności. Natomiast od 1880 r. do końca panowania austriackiego, Ukraińcy stanowili najliczniejszą narodowość na Bukowinie. Można to wytłumaczyć preferencyjną polityką rządu austriackiego wobec Rumunów. Od lat 80. XIX w. wśród Ukraińców zaznacza się wzrost świadomości narodowej i wzrost ich znaczenia w polityce austriackiej²⁶. Spisy powszechne zaliczały do ludności ukraińskiej także Huculów, żyjących na obszarze Karpat. Obecnie ludność ukraińska stanowi 75% mieszkańców północnej Bukowiny i 1,2% południowej. Zdarza się, iż Ukraińcy z południowej Bukowiny uważają, że stanowią jedyną na tych ziemiach ludność autochtoniczną, a Rumuni przybyli tu później. „*Jest to typowy przykład próby zawłaszczenia sobie prawa pierwszeństwa do ziemi, prawa przynależności do danego terytorium*”²⁷. Niektórzy Ukraińcy na południowej Bukowinie są przywiązani do Rumunii jako swojej ojczyzny w zdecydowanie większym stopniu, niż do Ukrainy. Podkreślają szczególny związek, jaki łączy ich z „małą ojczyzną”, którą stanowi miejsce ich zamieszkania. Nazywają się „Ukraińcami tutejszymi”, a głównym ogniwem zachowania ich świadomości narodowej jest Kościół greckokatolicki. Opisana powyżej sytuacja odnosi się m.in. do społeczności ukraińskiej zamieszkującej wieś Nowy Sołonec²⁸. Należy wspomnieć, że na południowej Bukowinie znajduje się kilka skupisk ludności huculskiej (Lupcina, Măgura), uważającej się w większości za Ukraińców, lecz mającej świadomość różnic między ich gwarą, a językiem ukraińskim. W okręgu Suczawa Ukraińcy stanowią większość w następujących miejscowościach: Milișăuți, Slobozia, Dumbrava, Bălcauți, Negostina, Dărmănești, Ipotești, Siminicea, Mărișela. Generalnie, w okręgu Suczawa znajduje się ok. 50 miejscowości zamieszkanymi przez ludność ukraińską. W zdecydowanej większości (ok. 90%) jest to ludność wiejska²⁹.

4.2. Rumuni

W czasie panowania austriackiego nad Bukowiną i w okresie kiedy była ona prowincją Rumunii, przedstawiciele tej narodowości utrzymywali prymat w większości dziedzin życia publicznego. W trakcie międzywojennej przynależności Bukowiny do Rumunii znacznie wzrósł procentowy udział narodowości rumuńskiej w ogóle miesz-

kańców regionu. Po podziale Bukowiny na część północną (ukraińską) i południową (rumuńską), pozostała na tym pierwszym obszarze znaczna mniejszość rumuńska, licząca w 2001 r. ok. 115 tys. osób (12,5% ogółu ludności obwodu czerniowieckiego). Rumuni zamieszkują głównie południowe rejony obwodu: okolice Hlibokiej (Głębokiej), Storożyńca, Nowosielc, Wyżnicy³⁰. W Czerniowcach działa Stowarzyszenie Rumunów im. M. Eminescu, którego głównym celem jest promowanie kultury rumuńskiej. Szczególne znaczenie mają obchody „Dni Eminescu”. Wydawane są rumuńskojęzyczne gazety: *Plai Romănesc*, *Glasul Bucovinei*, *Zorile Bucovinei*, *Gazeta de Gerța*, *Arcașul* oraz *Lumea* – przeznaczona dla dzieci³¹.

4.3. Żydzi

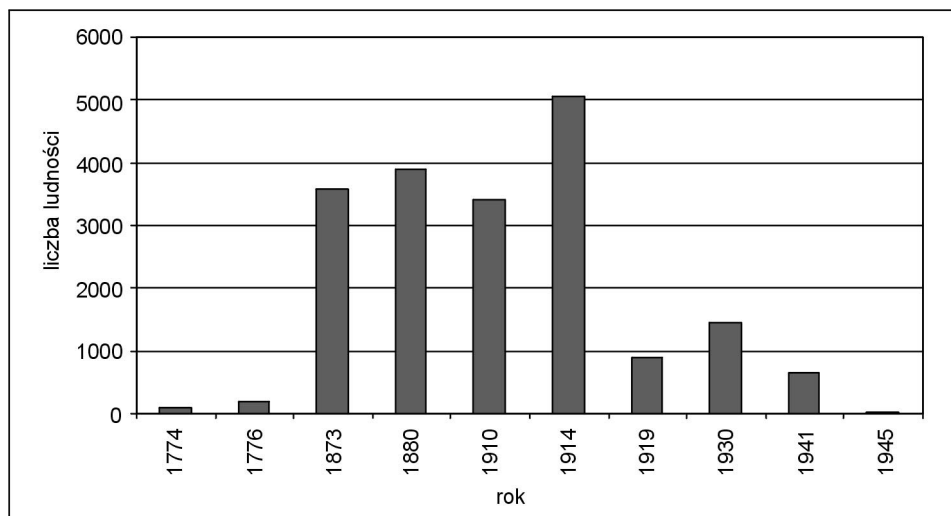
Niektóre źródła podają, że indywidualne osadnictwo żydowskie na terenie Bukowiny sięga czasów rzymskich³². Bardzo prawdopodobne jest, że Żydzi zamieszkiwali bukowińskie miejscowości już w poł. XIV w. Zajmowali się wtedy handlem tranzytowym z ziem polskich do krajów Orientu przez Bukowinę. W czasach państwa mołdawskiego byli osadnikami nie zawsze chętnie widzianymi na Bukowinie. Gospodarowie często zarządzali ich wydalenia³³. Również po aneksji Bukowiny przez Austrię dochodziło do prób wydalenia Żydów z cesarstwa. Ich liczba jednak stale wzrastała. Pierwszy szacunek po zajęciu Bukowiny przez Austriaków wykazał ok. 650 rodzin żydowskich, co stanowiło wówczas 4,5% ogólnej liczby mieszkańców. W kolejnych spisach austriackich i w rumuńskim z 1930 r. byli trzecią, pod względem liczebności, narodowością. Warto zaznaczyć, że np. w 1880 r. jedynie 11 wsi na Bukowinie nie było zamieszkałych przez Żydów. W większości miejscowości stanowili oni ok. 10% ogółu mieszkańców³⁴. Według danych ze spisu w 1880 r. Żydzi bukowińscy stanowili już prawie 7% ogółu ludności żydowskiej monarchii austro-węgierskiej. Największy udział w liczbie mieszkańców ludność żydowska miała w takich miastach jak: Wyżnica, Sadogóra, Suczawa, Siret, Czerniowce (tab. 2). Żydzi zajmowali się przede wszystkim handlem, częściowo przemysłem. Niektórzy byli właścicielami majątków ziemskich. Warto wspomnieć, że np. według danych z 1889 r. na Bukowinie z 69 lekarzy różnych specjalności, 37 było Żydami. W przypadku prawników, 45 z 59 było Żydami³⁵. Z wolnych zawodów wybierali też często zawód dziennikarza.

Ciekawe jest zestawienie zmian liczebności ludności żydowskiej w Sadogórze (ryc. 3). Można znaleźć tu wiele prawidłowości określających zmiany zachodzące na całej Bukowinie. Początkowo osadnictwo żydowskie w Sadogórze, podobnie jak na całej Bukowinie, nie miało masowego charakteru. Szybszy przyrost ludności żydowskiej nastąpił w poł. XIX w., wraz z imigracją z Galicji. W 1842 r. osiedlił się w Sadogórze cadyk Israel Friedmann z Góżyńca, za którym przybyło do miejscowości wielu jego chasydzkich zwolenników. Dopiero pierwsza wojna światowa położyła kres rozwojowi żydowskiej społeczności Sadogóry. W 1919 r. liczba Żydów w Sadogórze wynosiła 900 osób, w porównaniu do ponad 5 tys. w 1914 r. W wielu bukowińskich miejscowościach nastąpił podobny, choć nie aż tak drastyczny spadek. W okresie międzywojennym liczba ludności żydowskiej, tak w Sadogórze, jak i na całej Buko-

Tab. 2.
Najliczniejsze skupiska ludności żydowskiej na Bukowinie w 1880 r.

Miasto	Liczba mieszkańców	Liczba Żydów	Procentowy udział ludności żydowskiej w ogóle mieszkańców
Czerniowce	45,600	14,449	31,7
Suczawa	10,104	3,750	37,1
Wyżnica	4,165	3,795	91,9
Siret	7,240	3,122	37,1
Kimpolung	5,534	799	14,4
Ważkowce	4,277	781	18,3
Sadagura (Sadogóra)	4,836	3,888	80,3
Storozyniec	4,852	1,601	32,8
Gura Humorului	2,957	963	32,5
Bojany	5,227	781	14,9
Vatra Dornei	3,980	494	12,4
Unter Stanestie	2,727	690	25,3

Źródło: www.jewishgen.org

Ryc. 3.
Zmiany liczebności ludności żydowskiej w Sadogórze

Źródło: www.jewishgen.org

winie, powoli wzrastała. Podczas drugiej wojny światowej zginęła ponad połowa bukowińskich Żydów. Znaczna część ocalałych wyemigrowała po zakończeniu wojny z Rumunii do Izraela. Żydzi w północnej Bukowinie stanowili po wojnie największe ich skupisko na Ukrainie. Zdecydowana większość wyemigrowała jednak do Izraela po 1989 r. Obecnie liczba ludności żydowskiej na Bukowinie wynosi około 1,5 tys. osób, z czego jedynie 131 osób mieszka w okręgu Suczawa (południowa Bukowina). We wspomnianej wcześniej Sadogórze żyje pięciu Żydów. „Czerniowieccy Żydzi wydają swoją gazetę *«Chernovitser bletter»* oraz *«Herald»*”³⁶. W Czerniowcach działa również Towarzystwo Żydowskie im. Elieser Shteinbarg.

4.4. Niemcy

Osadnictwo niemieckie na Bukowinie sięga II poł. XIV w. Niemcy zajmowali się głównie handlem i rzemiosłem. Najwięcej ich zamieszkiwało Suczawę i Seret. Nieprzychylna wobec Niemców polityka niektórych władców mołdawskich, spowodowała w XVI w. ich emigrację z Bukowiny. Ponowne pojawienie się Niemców w Bukowinie związane jest z zajęciem regionu przez Austrię w 1774 r. Zapotrzebowanie na niemieckojęzyczną kadrę urzędniczą i przedstawicieli wolnych zawodów sprawiło, że rozpoczął się kolejny napływ ludności niemieckiej i osiedlanie się jej przedstawicieli m.in. w Czerniowcach, Serecie, Suczawie. Organizowana przez rząd w Wiedniu akcja kolonizacyjna, miała również za zadanie, sprowadzenie osadników na nieużytkowane dotąd rolniczo tereny i ich zagospodarowanie. Znaczna część przybyłych wtedy na Bukowinę kolonistów stanowili niemieccy rolnicy m.in. ze Szwabii. Osiedlali się w: Bădeuți, Mitocu, Dragomirnej, Satul Mare i innych miejscowościach, przeważnie położonych w środkowej części regionu. Na południu Bukowiny powstawały osady górników i hutników przybyłych z Niemiec, w centralnej części regionu (m.in. w Starej Hucie) zakładano huty szkła³⁷. Z pewnością niemieccy osadnicy przyczynili się do rozwoju gospodarczego omawianego obszaru, zwłaszcza gospodarki rolnej i hodowlanej. Ze względu na system szkolnictwa i duży udział niemieckojęzycznej ludności żydowskiej, język niemiecki szybko rozpowszechnił się wśród mieszkańców miast. Niemcy wraz z Polakami stanowili warstwę mieszczańskiej inteligencji. W stolicy regionu, Czerniowcach, ich udział w ogóle mieszkańców w 1910 r. wynosił 15%, co dawało im piąte miejsce. Miasta takie jak: „*Radowce, Gura Humorului czy Kimpolung miały w wysokim stopniu charakter niemiecki*”³⁸. W Radowcach mieszkało ok. 6 tys. Niemców. Obecnie, po masowej emigracji w 1940 r. i po 1989 r., mniejszość niemiecka na południowej Bukowinie liczy 1773 osoby, w tym kilkaset mieszkających w Suczawie. Na północnej Bukowinie zdecydowana większość Niemców uciekła w 1940 r., przed zbliżającą się Armią Czerwoną, wielu wyemigrowało po 1989 r.³⁹ W niektórych wioskach północnej Bukowiny można jeszcze spotkać osoby, które podkreślają swoje niemieckie pochodzenie.

4.5. Polacy

Obecność Polaków na Bukowinie związana jest zapewne z przyłączeniem przez Kazimierza Wielkiego Rusi Halickiej do Królestwa Polskiego w 1349 r. Efektem tego wydarzenia był początek wielowiekowego sąsiedztwa państwa polskiego z Księstwem Mołdawskim⁴⁰. Można założyć, że liczne kontakty handlowe, powiązania rodzinne magnatów polskich i mołdawskich bojarów oraz wpływ kultury polskiej na omawiany obszar zapoczątkowały polskie osadnictwo na Bukowinie. Wyżej wymienione związki uległy zasadniczemu przeobrażeniu w drugiej połowie XVIII w., kiedy omawiany obszar znalazł się pod zwierzchnictwem Austrii. W związku z prowadzoną przez władze austriackie akcją kolonizacyjną, nastąpił również napływ ludności polskiej na Bukowinę. W 1792 r. do bukowińskiej miejscowości Kaczyka (rum. Cacica) sprowadzeni zostali polscy górnicy z Bochni i Kałusza. Zostali oni zatrudnieni w miejscowej kopalni soli. Kilka lat później dołączyli do nich górnicy z Wieliczki. Kolejne, zdecydowanie większe fale polskiej emigracji, miały miejsce ok. 1803 r. i później, kiedy to na Bukowinę przybyli górale z okolic Czadcy, położonej obecnie na terytorium Słowacji. Osiedlili się w Starej Hucie, Kaliczance, Terebleczach i Hliboце, miejscowościach położonych na obszarze obecnego obwodu czerniowieckiego. Przyczyną ich emigracji było przeludnienie okolic Czadcy i trudne warunki życiowe na tym obszarze. W latach 30. XIX w. część mieszkańców wyżej wymienionych miejscowości przeniosła się na południe Bukowiny, zakładając nowe wsie: Nowy Sołonec (1834), Plesza (1836) i Pojana Mikuli (1842). Polacy przybywali na Bukowinę aż do ok. 1910 r. W drugiej poł. XIX w. byli to przede wszystkim chłopci z okolic Ropczyc, Rzeszowa, Kolbuszowej, Tarnowa i Krosna, którzy osiedli w Dawidenach-Zrąbie, Dunawcu, Laurence, Pance, Rudzie, Bułaju i Pältinoasie⁴¹. Część polskich osadników wyemigrowała z Bukowiny w latach 1888-1889 do Brazylii i Bośni. Warto wspomnieć, że w wyniku szybkiego rozwoju Czerniowiec, przybywało do tego miasta wielu polskich inżynierów, urzędników i przedstawicieli wolnych zawodów. Liczną grupę stanowili też wykwalifikowani robotnicy. Pod koniec panowania austriackiego, Polacy byli w Czerniowcach, najliczniejszą – po Żydach – mniejszością narodową. Pierwsza wojna światowa, powstanie niepodległej II Rzeczypospolitej oraz przejście Bukowiny pod administrację rumuńską, miały niewątpliwie wpływ na znaczne zmniejszenie się liczby Polaków na omawianym obszarze, związane głównie z reemigracją do Polski. Emigrowali przede wszystkim ludzie wykształceni, przez co pozycja polskiej grupy etnicznej w regionie uległa osłabieniu. Kolejne masowe wyjazdy miały miejsce w latach 1946-1950, w ramach reemigracji z południowej Bukowiny (należącej wówczas do Rumunii), zorganizowanej przez polskie władze. Szacuje się, że w tym czasie wyjechało do Polski kilka tysięcy osób. Obecnie, według oficjalnych danych, mieszka na Bukowinie ok. 6 tys. Polaków. W opinii działaczy Związku Polaków w Rumunii z siedzibą w Suczawie oraz Towarzystwa Kultury Polskiej im. Adama Mickiewicza z siedzibą w Czerniowcach, powyższe dane należy uznać za zaniżone. Głównymi skupiskami ludności polskiej na północnej Bukowinie są: Czerniowce, Stara Huta,

Piotrowce Dolne, Storozyniec, Tereblecze. Na Bukowinie południowej największe skupisko Polaków stanowią trzy wsie zamieszkałe przez górali czadeckich: Nowy Sołoniec, Pojana Mikuli i Plesza. Polacy mieszkają także w takich miejscowościach jak: Suczawa, Kaczyka, Gura Humorului, Solca, Seret, Radowce, Ruda.

4.6. Inne narodowości

Lipowanie (Rosjanie staroobrzędowcy) pojawili się na Bukowinie na początku XVIII w. Wyemigrowali z Rosji ze względu na prześladowania z powodów religijnych. Kiedy wojska rosyjskie w 1769 r. zajęły Bukowinę, Lipowanie opuścili ten region, aby powrócić tu, po rozpoczęciu panowania austriackiego⁴². Centralnym ośrodkiem religijnym popowców – odłamu staroobrzędowców, była wieś Białokiernica (ukr. Bila Kryncia), siedziba biskupa. Do dzisiaj znajduje się tu okazała katedra. Obecnie Lipowanie zamieszkują na Bukowinie sześć miejscowości: Białokiernicę, Climăuți, Lipoveni, Radowce, Seret i Suczawę⁴³. Jest ich ok. 2 tys.

Ormianie zaczęli przybywać na Bukowinę w XIV w., głównie ze Lwowa. Zajmowali się przede wszystkim handlem, byli też bankierami. Po zajęciu Bukowiny przez Austrię, Ormianie byli też często właścicielami majątków ziemskich, urzędnikami, lekarzami. Generalnie, zawsze stanowili znaczną część bukowińskiej inteligencji. Dzielili się na dwie odrębne grupy: północnobukowińską, która była pod wpływem kultury polskiej oraz południowobukowińską, która zachowała wschodnie obyczaje swoich przodków, ich język i wyznanie. Obecnie Ormianie zamieszkują jedynie południową część Bukowiny. Według oficjalnych danych z 2002 r. jest ich zaledwie 36 osób. Na obszarze Bukowiny znajdują się ważne centra pielgrzymkowe Ormian: Hagigadar i Zamca. Do obu odbywają się pielgrzymki wiernych z całego świata. Hagigadar, zwany „Świątynią spełnionych życzeń” jest też miejscem szczególnym dla prawosławnych⁴⁴.

5. Zróznicowanie wyznaniowe regionu

Według spisu z 1910 r. najwięcej wyznawców miał Kościół prawosławny, następnie judaizm i Kościół rzymskokatolicki obrządku łacińskiego. Zdecydowanie mniej liczni byli grekokatolicy, ewangelicy, staroobrzędowcy oraz Ormianie obrządku łacińskiego i wschodniego (tab. 4). Jeśli wyróżnimy wśród wyznawców judaizmu odłam postępowy (zwolennicy haskali) oraz ortodoksyjny (w którym dominowali chasydzi), wśród ewangelików: zwolenników luteranizmu i kalwinizmu, a także wśród starowierców: popowców i bezpopowców – to ilość wyznań będzie większa od liczby narodowości zamieszkujących Bukowinę.

Prawosławie było obecne na Bukowinie już w czasach poprzedzających założenie księstwa mołdawskiego. Początkowo Cerkiew bukowińska z biskupstwem w Radowcach podlegała zwierzchnictwu metropolii halickiej. Na początku XV w. utworzono metropolię w Suczawie i przyjęto zwierzchnictwo metropolity Konstantynopola⁴⁵.

Tab. 3.
Struktura wyznaniowa Bukowiny w 1910 r.

Kościoty, wyznania	Dominujące narodowości	Liczba w tys.	Udział procentowy w ogóle ludności
Kościół prawosławny	Rumuni, Ukraińcy	547,6	68,4%
Judaizm	Żydzi	102,9	12,9%
Kościół rzymskokatolicki obrządku łacińskiego	Niemcy, Polacy	98,6	12,3%
Kościół greckokatolicki	Ukraińcy	26,2	3,3%
Kościół ewangelicki	Niemcy, Węgrzy	20,5	2,6%
Starobrzędowcy	Lipowanie	3,2	0,4%
Kościół ormiański obrządku łacińskiego	Ormianie	0,6	0,08%
Kościół ormiański obrządku wschodniego	Ormianie	0,3	0,04%
Inni		0,09	0,02%
Razem		800,1	100%

Źródło: opracowanie własne na podstawie: E. Biedrzycki, *op. cit.*, s. 207.

Wraz z przeniesieniem stolicy księstwa do Jass, przeniesiono też siedzibę metropolity. Na Bukowinie pozostało jedynie biskupstwo w Radowcach, które za panowania austriackiego zostało przeniesione do Czerniowiec. „W roku 1873 biskup czerniowiecki został podniesiony do rangi arcybiskupa i metropolity prawosławnych Bukowiny i Dalmacji”⁴⁶. Jednym z najbardziej znanych i wartościowych zabytków Czerniowiec jest dawna rezydencja arcybiskupa, którą zajmuje obecnie Uniwersytet im. J. Fedkowicza. Do znanych w świecie atrakcji turystycznych Bukowiny należą głęboko zakorzenione w myśli prawosławnej tzw. „malowane klasztory”. Część z nich znajduje się na Światowej Liście Dziedzictwa Kulturowego UNESCO. „Na terenie rumuńskiej Bukowiny od 1991 r. jednostką administracyjną Cerkwi Prawosławnej jest Archiepiskopia Suczawska i Radowiecka mająca swoją siedzibę w monastyrze św. Jana Suczawskiego (patrona Bukowiny) w Suczawie”⁴⁷. Prawosławni na Bukowinie to przede wszystkim Rumuni, a także większość Rosjan i Ukraińców.

Kościół rzymskokatolicki był obecny na ziemiach przyszłego państwa mołdawskiego już w I poł. XIII w. W 1228 r. Węgrzy założyli w Serecie pierwsze biskupstwo, które przetrwało do najazdu mongolskiego na opisywany obszar w 1241 r. Katolicyzm pojawił się ponownie na początku istnienia państwa mołdawskiego, w II poł. XIV w. Jego szybki rozwój miał miejsce w czasie trwania zależności lennej księstwa mołdawskiego od Królestwa Polski w XIV i XV w. Usamodzielnienie się państwa mołdawskiego (II poł. XV w.) spowodowało nasilenie tendencji antykatolickich

na omawianym obszarze⁴⁸. Podczas panowania austriackiego Bukowina podlegała arcybiskupstwu we Lwowie. Wśród katolików najwięcej było Niemców, nieco mniej Polaków. Do Kościoła rzymskokatolickiego należała też część Rumunów. Obecnie, północna, ukraińska część regionu, podlega arcybiskupstwu we Lwowie jako dekanat Czerniowce. Kościoły katolickie znajdują tu w następujących miejscowościach: Baniłów, Bojany, Budyniec, Czeresz, Czerniowce, Dawideny-Centrum, Dawideny-Zrąb, Głęboka, Kicmań, Milejów, Stara Huta, Łużany, Panka, Piotrowce Górne, Piotrowce Dolne, Sadogóra, Storożyniec, Tereblacz, Waszkowce, Wyżnica, Zielony Gaj⁴⁹. W niektórych miejscowościach wierni modlą się w kaplicach urządzonych w domach prywatnych. Posługę duszpasterską na obszarze dekanatu Czerniowce pełnią księża diecezjalni oraz księża misjonarze ze Zgromadzenia Księży Misjonarzy św. Wincentego a Paulo, mający na Bukowinie siedzibę w Storożyncu. Południowa część regionu należy do Dekanatu Bukowiny w diecezji w Jassach. Składa się on z 11 parafii: Botoșani, Kaczyka, Câmpulung Moldovenesc, Fălticeni, Gura Humorului, Pojana Mikuli, Radowce, Siret, Nowy Sołonec, Suczawa, Vatra Dornei⁵⁰. Ogółem na południowej Bukowinie (okręg Suczawa) Kościół rzymskokatolicki liczy 8,5 tys. wiernych, co stanowi 1,2% ogółu ludności. Najważniejszym na opisywanym obszarze centrum pielgrzymkowym jest Kaczyka, gdzie znajduje się sanktuarium Matki Bożej Kaczyckiej. Co roku, 15 sierpnia, na święto Matki Bożej Zielnej, pielgrzymują tu katolicy z całej Rumunii, a także duże grupy prawosławnych i grekokatolików. Warto podkreślić, że jeszcze kilka lat temu licznie przybywali do Kaczyki, Polacy z północnej Bukowiny: „*Przed wprowadzeniem przez Rumunię wiz dla obywateli ukraińskich, Księży Misjonarze z parafii w Storożyncu organizowali co roku pielgrzymkę do Kaczyki, w której uczestniczyło wiele osób ze Starej Huty i Piotrowiec Dolnych. Obecnie koszty takiego wyjazdu przekraczają możliwości finansowe ich mieszkańców*”⁵¹. Należy wspomnieć, że wśród mieszkańców Bukowiny, a szczególnie jej północnej części, utrwaliło się nazywanie Kościoła rzymskokatolickiego „kościółem polskim”. Zwyczaj ten pochodzi z czasów panowania austriackiego nad opisywanym obszarem.

Grekokatolicy zaczęli osiedlać się na Bukowinie jeszcze w czasach przedaustriackich, jednak większe grupy, głównie z Galicji, przybyły po zajęciu regionu przez Austrię. Władze były przychylnie rozwojowi Kościoła. W 1914 r. Bukowina dzieliła się na 2 dekanaty i 21 parafii grekokatolickich, podlegających biskupowi ze Stanisławowa⁵². Obecnie grekokatolikami są przede wszystkim Ukraińcy. Najlepiej rozwiniętą strukturę Kościół grekokatolicki posiada na północy regionu, w Czerniowcach znajduje się siedziba biskupa. Na Bukowinie rumuńskiej grekokatolicy stanowią zaledwie 0,2% ogółu ludności.

W czasach austriackich ok. 27% Niemców zamieszkujących Bukowinę, było ewangelikami wyznania augsburskiego⁵³. Opisywany obszar podlegał superintendencji w Stanisławowie. Część wyznawców kalwinizmu stanowili Węgrzy. Obecnie wśród wyznawców protestantyzmu przeważają Rumuni. Dość liczni są na Bukowinie adwentyści oraz baptyści.

Znaczny wzrost liczby wyznawców judaizmu nastąpił po zajęciu Bukowiny przez Austrię. W początkach panowania austriackiego na terenie Bukowiny istniały dwie gminy żydowskie: w Czerniowcach i Suczawie. Z czasem liczba ta powiększyła się do siedemnastu⁵⁴. Warto wspomnieć, że znaczną rolę odgrywał odłam judaizmu, zwany chasydyzmem. Dwóch cadyków miało swe siedziby w Sadogórze i Wyżnicy, gdzie założyli chasydzkie dynastie. Największy na Bukowinie cmentarz żydowski znajduje się w miejscowości Seret. Obecnie, gminy wyznaniowe skupiające niewielu członków społeczności żydowskiej, istnieją w Czerniowcach i Suczawie.

6. Relacje międzyetniczne i międzywyznaniowe na Bukowinie

Bukowińskie konflikty na tle narodowościowym były przede wszystkim starciami politycznymi, rozgrywanymi się głównie na forum sejmu bukowińskiego. Spory polityczne zyskiwały szeroki oddźwięk w większych miastach, gdzie docierały organa prasowe sprzyjające poszczególnym stronom konfliktu. Każda z liczniejszych bukowińskich narodowości posiadała jedną lub więcej gazet reprezentujących jej stanowisko. Najbardziej znanym organem prasowym narodowości polskiej była *Gazeta Polska*, ukazująca się do 1928 r. w Czerniowcach. Ludność wiejska różnych narodowości do końca „ery austriackiej” żyła ze sobą w zgodzie, na zasadzie pełnej akceptacji, idealnie, choć nieświadomie, spełniając teoretyczne założenia tzw. „Szwajcarii Wschodu”. Konflikty narodowościowe podczas panowania austriackiego to przede wszystkim spory ukraińsko-rumuńskie o dominację w administracji prowincji.

Do częstych konfliktów dochodziło w łonie Cerkwi prawosławnej między Ukraińcami, a Rumunami. Napięte relacje występowały też między duchowieństwem prawosławnym i katolickim oraz prawosławnym i grekokatolickim. Generalnie jednak zatargi religijne nie prowadziły nigdy do poważniejszych sporów.

Po przyłączeniu Bukowiny do państwa rumuńskiego pojawiły się znaczne pretensje do Rumunów, ze względu na politykę dążącą do asymilacji peryferyjnie położonego terytorium prowincji z resztą kraju. Odbywało się to m.in. przez likwidowanie nauki języków mniejszości narodowych w szkołach państwowych, co stanowiło najpoważniejsze źródło konfliktów, także na terenach wiejskich. Po 1945 r. zarówno w części ukraińskiej (radzieckiej) jak i rumuńskiej, dominowała polityka marginalizacji małego już licznych mniejszości narodowych. Zdelegalizowane związki i organizacje mniejszościowe mogły się odrodzić w Rumunii dopiero po 1989 r. i po 1990 r. na Ukrainie.

Obecnie, organizacje mniejszościowe po obu stronach dzielącej Bukowinę granicy, starają się zachować pamięć o wielokulturowej tradycji regionu. Warto wspomnieć, że siedziby polskich organizacji mieszczą się w Suczawie (Związek Polaków w Rumunii) oraz w Czerniowcach (Towarzystwo Kultury Polskiej im. A. Mickiewicza). W Czerniowcach swoje związki posiadają również Rumuni i Żydzi. Ważnym aspektem zróżnicowania kulturowego dzisiejszej Bukowiny są zespoły

ludowe, reprezentujące właściwy dla danych narodowości folklor, często cechujący się zapożyczeniami z kultur innych grup etnicznych, zamieszkujących Bukowinę. Idea wielokulturowości Bukowiny przejawia się m.in. przez organizowany od 1990 r. Międzynarodowy Festiwal Folklorystyczny „Bukowińskie Spotkania”. Początkowo spotkania, odbywały się w Jastrowiu, gdzie mieszkają polscy emigranci z Bukowiny. Wraz z upływem lat uczestnikami festiwalu zostawali przedstawiciele kolejnych – po Polakach, Ukraińcach i Rumunach – narodowości. Żydzi debiutowali na festiwalu w 1992 r., Niemcy w 1993 r., Słowacy w 1996 r., Węgrzy i bukowińscy Polacy ze Stanów Zjednoczonych w 1997, a w 1998 r. Rosjanie staroobrzedowcy. „Bukowińskie Spotkania” zyskały rangę największego w Europie festiwalu folklorystycznego, prezentującego dziedzictwo jednego regionu, w którym biorą udział jego obecni i dawni mieszkańcy oraz ich potomkowie⁵⁵.

Zbigniew Kowalski, twórca „Bukowińskich Spotkań” pisze: *„Aktualność idei europejskiej, rozbudziła pewną modę na Bukowinę, jako pierwowzór, rzeczywisty czy postulowany, wielonarodowego, bez większych tarć funkcjonującego organizmu. Ukształtowane na Bukowinie przez pokolenia Rumunów, Ukraińców, Żydów, Niemców, Polaków, Węgrów, Słowaków, Ormian i Rosjan stosunki międzyetniczne układały się na tyle harmonijnie, że można je przyjąć jako przykład możliwej współpracy i wzajemnego szacunku, szkoły współżycia różnych narodów, jeśli nie dla jednoczącej się Europy, to przynajmniej dla regionów ogarniętych różnymi formami konfliktów etnicznych”*⁵⁶. Należy się niewątpliwie zgodzić z powyższym i wspomnieć jednocześnie, że „dobrosąsiedztwo” jak najbardziej charakteryzuje międzyetniczne relacje także na dzisiejszej Bukowinie, choć co zrozumiałe, w uszczuplonej formie.

7. Zakończenie

Wielokulturowa bukowińska przestrzeń, będąca eksperymentem kohabitacji nie dostała w swej dawnej formie szansy bytu. Zyskała być może zbyt daleko sięgający wymiar, niemalże mitologiczny, będący niedoścignionym wzorem dla dzisiejszych mieszkańców regionu, również z racji rozpadu jego struktury narodowościowej. Przejawia się to m.in. w pomijaniu aspektu konkurencyjności czy nawet konfrontacji różnych społeczności narodowych zamieszkujących omawiany obszar.

Zdaniem autora niniejszej pracy, realnie istniejące zjawisko „homo bucovinensis”, przetrwało jednak rozpad wielonarodowościowej mozaiki Bukowiny. Trwa nadal, ponieważ nastąpił fizyczny upadek dawnego tygla narodów, a nie upadek świadomości jego mieszkańców i ich systemu wartości. Był to zresztą upadek spowodowany „siłą wyższą”, „trzecią ręką”, a nie wolą mieszkańców regionu. Rozumując w ten sposób należy odrzucić postawione na wstępie przez N. Daviesa i M. Ignatieffa tezy o nieistniejącej już Bukowinie. Dawny świat wielokulturowego pogranicza istnieje nadal, nie tylko w pamięci jego byłych mieszkańców i ich potomków, ale jest też odczuwany w atmosferze dzisiejszej Bukowiny. Nie jest oczywiście widoczny jak

dawniej na każdym kroku, ale uważny obserwator z pewnością nie pominie tego zjawiska.

Przypisy:

- ¹ N. Davies, *Europa*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2004, s. 1074.
- ² N. Davies, *op. cit.*, s. 1074.
- ³ M. Ignatieff, *The Old Country*, „New York Review of Books” z 15 lutego 1990, cyt. za: N. Davies, *op. cit.*, s. 1074.
- ⁴ A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1996, s. 125.
- ⁵ H. Rusek, *Pogranicze etniczne – wielokulturowa przestrzeń* [w:] I. Bukowska-Floreńska (red.), *Przestrzeń kulturowego współistnienia*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne”, t. 4, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000, s. 145.
- ⁶ Zob. G. Babiński, *Pogranicze – peryferie – regionalizm. Granice etniczne w społecznej świadomości* [w:] K. Gorlach, Z. Seręga (red.), *Oblicza społeczeństwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1996, s. 237-247.
- ⁷ G. Babiński, *Pogranicze polsko-ukraińskie. Etniczność, zróżnicowanie religijne, tożsamość.*, Kraków 1997, s. 48.
- ⁸ A. Sadowski, *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*, Białystok 1995, s. 39.
- ⁹ G. Babiński, *op. cit.*, s. 43-48.
- ¹⁰ H. Rusek, *op. cit.*, s. 148.
- ¹¹ G. Babiński, *op. cit.*, s. 122.
- ¹² G. Babiński, *op. cit.*, s. 122.
- ¹³ G. Babiński, *op. cit.*, s. 24.
- ¹⁴ H. Rusek, *op. cit.*, s. 147.
- ¹⁵ B. Chlebowski, W. Walewski (red.), *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1, 1890, s. 464, cyt. za: H. Krasowska, *Bukowina: mała ojczyzna – Pietrowce Dolne*, Warszawa 2001, s. 23.
- ¹⁶ H. Krasowska, *Bukowina: mała ojczyzna – Pietrowce Dolne*, Warszawa 2001, s. 23.
- ¹⁷ M. Jurecki, *Bukowina. Kraina łagodności*, Wydawnictwo Bezdroża, Kraków 2001, s. 61.
- ¹⁸ E. Biedrzycki, *Historia Polaków na Bukowinie*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne, z. 38, PWN, Warszawa-Kraków 1973, s. 26.
- ¹⁹ E. Biedrzycki, *op. cit.*, s. 25.

²⁰ Począwszy od 1857 r. (pierwszy spis powszechny w Austrii), podstawowym źródłem danych o składzie narodowościowym Bukowiny stają się spisy opracowywane przez austriacki Krajowy Urząd Statystyczny.

²¹ E. Biedrzycki, *op. cit.*, s. 25.

²² E. Biedrzycki, *op. cit.*, s. 207.

²³ *Recensământul Populației și al Locuitorilor 2002* [na:] www.insse.ro/rpl2002rezgen.

²⁴ *All-Ukrainian census of the population '2001* [na:] www.ukrcensus.gov.ua.

²⁵ *Ukraine: important places* [na:] www.world-gazetteer.com.

²⁶ E. Biedrzycki, *op. cit.*, s. 26.

²⁷ M. Jurecki, *op. cit.*, s. 75.

²⁸ J. Górecki, N. Figiel, *Więzi lokalne, regionalne i narodowe a postrzeganie własnego regionu przez mieszkańców Kaczyki, Nowego Sokońca i Pleszy na południowej Bukowinie* [w:] *Relacje polsko-rumuńskie. Materiały z sympozjum, Związek Polaków w Rumunii, Suceava 2004*, s. 121.

²⁹ M. Jurecki, *op. cit.*, s. 75.

³⁰ M. Jurecki, *op. cit.*, s. 74.

³¹ M. Jurecki, *op. cit.*, s. 74.

³² H. Gold (red.), *History of the Jews in the Bukowina*, s. 6 [na:] www.jewishgen.org.

³³ E. Biedrzycki, *op. cit.*, s. 27.

³⁴ H. Gold (red.), *History of the Jews in the Bukowina*, s. 46 [na:] www.jewishgen.org.

³⁵ H. Gold (red.), *History of the Jews in the Bukowina*, s. 48 [na:] www.jewishgen.org.

³⁶ M. Jurecki, *op. cit.*, s. 76.

³⁷ E. Biedrzycki, *op. cit.*, s. 28.

³⁸ E. Biedrzycki, *op. cit.*, s. 28.

³⁹ M. Jurecki, *op. cit.*, s. 76.

⁴⁰ *Polacy w Rumunii*, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, Warszawa 2003, s. 9.

⁴¹ *Polacy w Rumunii*, *op. cit.*, s. 10.

⁴² E. Biedrzycki, *op. cit.*, s. 29.

⁴³ M. Jurecki, *op. cit.*, s. 77.

⁴⁴ M. Jurecki, *op. cit.*, s. 200.

⁴⁵ E. Biedrzycki, *op. cit.*, s. 34.

⁴⁶ E. Biedrzycki, *op. cit.*, s. 34.

⁴⁷ M. Jurecki, *op. cit.*, s. 124.

⁴⁸ M. Jurecki, *op. cit.*, s. 125.

⁴⁹ *Dioceses of the Roman Catholic Church in Ukraine* [na:] www.rkc.lviv.ua.

⁵⁰ *Decanatul de Bucovina* [na:] www.ercis.ro.

⁵¹ J. Górecki *Wybrane wymiary postawy regionalistycznej Polaków ze Starej Huty i Piotrowiec Dolnych na północnej Bukowinie* [w:] R. Machowski, M. Rzętała (red.), *Z badań nad wpływem antropopresji na środowisko*, t. 5, Prace Wydziału Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego, nr 31, Sosnowiec 2004, s. 30.

⁵² E. Biedrzycki, *op. cit.*, s. 36.

⁵³ E. Biedrzycki, *op. cit.*, s. 36.

⁵⁴ E. Biedrzycki, *op. cit.*, s. 37.

⁵⁵ Z. Kowalski „*Bukowińskie Spotkania*” po raz piętnasty [na:] www.wspolnota-polska.org.pl.

⁵⁶ Z. Kowalski „*Bukowińskie Spotkania*” po raz piętnasty [na:] www.wspolnota-polska.org.pl.

The Bukovina Region as a Multicultural Space – the Past and Present (SUMMARY)

Bukovina is a historical and geographical region situated in the present-day Ukraine and Romania, a part of the historical land of Moldova. „The Switzerland of the East”, „Europe in a miniature” – these are some of the popular names of Bukovina, tending to show its special, multicultural image, linked to the ethnic diversity of the area. Assuming that it is a unique culture that best defines a nation it is fair to say that this region constitutes a multicultural space, as this name perfectly corresponds to the very sense of a frontier region like Bukovina. Multiculturalism may be found in a situation of a region being inhabited by different social groups (of different languages, religions, systems of values, etc.) that recognize and accept such differentiations.

The study area was characterized by considerable national diversity as far back as during the Moldavian times. This continued during the Habsburg rule. In 1910, the region was inhabited by the Ukrainians, Romanians, Jews, Germans, Poles, Hungarians, Lipovians (Russians), Czechs, Slovaks, Armenians, Gypsies and others, not listed in the statistics because of their low numbers. A population increase that took place during the Habsburg rule was mostly caused by the Viennese government's colonization policy intended to boost Bukovina's economic development. The region's religious diversity is clearly linked with its ethnic diversity. Bukovina may be regarded as a frontier region where its communities, of various religious denominations, come in contact with each other and where some re-

ligions may be common for some ethnic groups, whereas for others not. According to the 1910 census, the Orthodox Church had the most of followers, followed by Judaism and the Roman Catholic Church. The numbers of Greek-Catholics, Protestants, the Old Believers and Armenians of both Latin and Eastern rites were much lower. If a distinction were to be made between the Progressive (Haskala followers) and the Orthodox Jews (mostly Hasidic); between the adherents of Calvinism and Lutheranism among the Protestants and between the 'popists' and 'non-popists' among the "Old Believers", then the number of confessions present in Bukovina would have been higher than the number of ethnic groups.

Bukovina has a history of conflicts concerning its political status or a domination of certain ethnic groups in the political and economical life of the region. However, these problems have never concealed the land's unique system of values running through all of its communities.

An important aspect of cultural differentiation of present-day Bukovina is the existence of folk-music bands playing music of their ethnic groups, but often borrowing from other communities of the region. The idea of multiculturalism of Bukovina is manifested e.g. by the International Folklore Festival "Bukovina Meetings" which has been organized since 1990.

The multicultural space of Bukovina, as an experiment of cohabitation, was not given the chance of existence in its old form. Perhaps it has been regarded in a far too wide almost mythological dimension remaining a unique example for the contemporary population, also as an effect of decay of its national structure, caused mostly by the two World Wars. This is manifested e.g. by ignoring the aspect of competition or even confrontation between different ethnic societies living in the region.

In the opinion of the author, the current phenomenon of the homo bucovinensis survived the decay of the multinational society of Bukovina. It survived the physical destruction of region's ethnic mix, while the awareness and the system of values of its inhabitants remained alive. What is important to note is that the destruction was caused by a "third party", i.e. by circumstances beyond control of the region's peoples.

Janusz Górecki
Koło Geografów
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Jagielloński
Kraków